

Szemle, ismertetések

Evdokija Ivanovna Rombandeeva (1928–2017)

2017. január 3-án hanti-manszijszki otthonában elhunyt a legjelentősebb manysi (vogul) nyelvész, Evdokija Ivanovna Rombandeeva. Halálával olyan szakember távozott el, aki még hagyományos kultúrájú családban nőtt fel, gazdag, változatos anyanyelvet és élő folklórt örökölt, mely örökséget később hűségesen ápolt és tudományos vizsgálat tárgyává is tett.

1928. április 22-én született a Szigva-menti Hoszloh faluban (*χōslōχ pāwəl*), manysi vadászcsaládban. Elemi és középiskolába Sekurjában és Szoszvában járt, 1944–1947 között pedig elvégezte a hanti-manszijszki tanítóképzőt. Ezután két évig szülőfalujában tanítószkodott, majd 1949-ben megkezdte tanulmányait a leningrádi egyetem finnugor tanszékén. Amikor először utazott Leningrádba, csónakkal-hajóval-vonattal Szaranpaulon, Berjozovón és Tyumenyen át 21 napig tartott az útja. 1954-ben, az egyetem elvégzése után aspiránsként folytatta tanulmányait, majd a Szovjet Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének munkatársa lett. Előbb Leningrádban dolgozott, majd 1968-tól 1990-ig Moszkvában, az intézet finnugor osztályán. Már nyugdíjkorú volt, amikor 1990-ben meghívták Hanti-Manszijszkba, hogy szervezze meg az obi-ugorok saját tudományos műhelyét. Először egy ún. laboratóriumot hozott létre, melyből 1991-ben kinőtt az Obi-ugor népek újjászületésének tudományos kutatóintézete, melynek Nyelvi, Irodalmi és Folklorisztikai Osztályát vezette. Az intézet azóta számos átalakításon és átnevezésen esett át, de Evdokija Ivanovna szinte a halála napjáig itt tevékenykedett. Saját alkotómunkája mellett részt vett a fiatalabb nemzedékek nevelésében is.

Leningrádi tanulóévei alatt Evdokija Ivanovna előtt kinyílt a világ. Gyorsan alkalmazkodott a nagyvárosi életkörülményekhez, és minden lehetőséget kihasználta a tanulásra. Itt találkozott három magyar tudóssal, akik nagy hatással voltak életútjára. 1952-ben Lakó Györggyel ismertették meg, akinek manysi nyelvmesstere lett. A közös munka eredménye lett Lakó György: Északi manysi nyelvtanulmányok című könyve (Nyelvtudományi Értekezések 8. 1956). Miközben megosztotta anyanyelvével kapcsolatos ismereteit, a fogékony nyelvészpalánta el is tanulta a magyar tudóstól a nyelvleírás módszereit. 1957-ben Kálmán Bélával dolgozott hasonló módon együtt – a *Wogulische Texte mit einem Glossar* (Budapest, Akadémiai Kiadó 1976) szövegeinek nagy része tőle származik. A közös munka mindkettejük számára hasznos volt. Rombandeevában ekkor alakult ki a fonémák pontos jelölésének igénye. 1958-ban Diószegi Vilmostal is-

merkedett meg, aki többször bízta, írjon a manysi nép szellemi hagyományairól, kultúrájáról is. Az első, a gyermek születésével kapcsolatos szokásokat bemutató tanulmányt (németül 1963, magyarul 1975) aztán több más követte.

Nem feledkezhetünk meg egy negyedik magyarról, aki nagy hatással volt Rombandeevára. Ő Munkácsi Bernát, akinek négykötetes Vogul Népköltési Gyűjteményével (VNGY) Evdokija Ivanovna Leningrádban ismerkedett meg. Elmondása szerint először azokat a szent regéket olvasta el, melyeket a szertartások idején a nők nem hallhatnak – s nagyon elcsodálkozott, amikor rájött, hogy nincs bennük semmi különös titkolni való. Mindenesetre Munkácsi Bernát gyűjtése egész életre szóló szellemi táplálékot jelentett számára, s ösztönzést arra, hogy a 19. században gyűjtött kincs visszakerüljön oda, ahonnan származik, a manysi néphez.

Természetesen a többi, Leningrádban megfordult magyar is jó kapcsolatokat ápolt Rombandeevával, vagy ahogyan ők nevezték, Duszjával. Mindig is jó szívvel emlegette őt Hajdú Péter, Bereczki Gábor, Rédei Károly, Gulya János, hogy csak a már eltávozottakat említsem.

E. I. Rombandeeva munkásságának négy, egymással sok ponton érintkező területe van: 1. nyelvleírás és nyelvészeti kutatások; 2. alkalmazott nyelvészet; 3. néprajz, folklorisztika; 4. a magyar és finn gyűjtések újrakiadása. Az alábbiakban ebben a csoportosításban vázoljuk életművét.

Kandidátusi disszertációját Rombandeeva a vogul műveltető igékből írta (1964). Amikor a Szovjet Tudományos Akadémia moszkvai intézetének munkatársa volt, írt egy máig érvényes, részletes manysi nyelvtant (1973), majd egy mondatant (1979), melyet később németre is lefordítottak (1984). Ezeknek a műveknek egyik erőssége, hogy nem az orosz nyelvtan rendszerét próbálja ráerőltetni a nyelvre – ami sajnos előfordult más szovjetunióbeli nyelvtanok esetében –, hanem finnugor nyelvként tekint a manysira. Ebben a megközelítési módban bizonyára része volt a moszkvai „finnugor szektor” munkatársi közösségének, s talán konkrétan Klara Majtinskajának, aki a magyar nyelvleíró hagyományt képviselte munkahelyén. K. Majtinskaja és Wolfgang Veenker dolgozta ki azt az egységes szempontrendszert is, melynek alapján számos uráli nyelvnek a nyelvtana megjelent Hamburgban, köztük a vogul nyelv szigvai nyelvjárásáé is (1995). Rombandeeva nagydoktori disszertációjában is a manysi nyelv rendszerét írta le (1998). Kisebb tanulmányai többek között a szóképzésről, a határozottság kifejezési módjairól és a logikai hangsúlyról szólnak, de foglalkozott névtannal is: helyneveket, nemzetségneveket gyűjtött, és ezek etimológiáját kutatta.

Nyelvi-nyelvészeti ismereteit Rombandeeva szótárak, tankönyvek, különböző oktatási segédanyagok összeállításakor, valamint ismeretterjesztő cikkek írásakor is kamatoztatta. Egyik első, nagy munkája volt a 10 800 szót tartalmazó orosz–manysi szótár (1954), melynek javított és bővített változata fél évszázaddal később jelent meg (2005c). Az 1950-es években még számtankönyvet is fordított

manysira, valamint a szovjet ifjúsági irodalom néhány darabját. Az 1980-as és '90-es években több kiadásban jelentetett meg I–III. osztályos tankönyveket, valamint ehhez kapcsolódó olvasnivalót, mese- és találóskérdés gyűjteményeket. Tanítóképzősök számára írt gyakorlati nyelvtant (Rombandeeva – Vahruševa 1984), és a nyelvet visszat tanulni szándékozóknek társalgási szótárt (Rombandeeva – Popova 1993). Egész életében vívta – nem eredménytelen – harcát a hosszú magánhangzók jelölése érdekében. Az ő tekintélyének köszönhető, hogy ma viszonylagos konszenzus uralkodik a manysi írástudók körében a helyesírásról. Ez az, amit a hanti ortográfiáról nem lehet elmondani. Igaz ugyan, hogy mára – sajnos – egyetlen manysi nyelvjárás maradt, melynek a helyesírásáról döntenek kell, a hantiban viszont legalább hat, még élő nyelvjárás egymástól sokban különböző fonémarendszerét kellene írásba foglalni. A tudományos ismeretterjesztés terén a leginkább figyelemre méltó teljesítménye Rombandeevának az a több mint negyven, a manysi nyelvet, folklórt és művelődést érintő szócikk, mely a háromkötetes Jugoria című enciklopédiában jelent meg (Hanti-Manszijszk – Ekaterinburg, 2000).

Evdokija Ivanovna adatközlőből fokozatosan gyűjtővé vált, szűkebb és tágabb rokonságában szorgalmasan jegyezte fel az énekeket, meséket, hagyományokat. Egyik legfontosabb adatközlője saját édesanyja volt. Számos kiadványban közölte ezeket a gyűjtéseket, melyek közül a legnagyobb szabású a szibériai és távol-keleti népek folklórját bemutató sorozatban jelent meg (2005a). A szövegközlések értékesek, az elemzéseket viszont fenntartásokkal kell kezelni, ugyanis a szerző a mítoszokat egy az egyben történeti forrásként kezeli, s a nemzetközileg ismert mese-motívumokat konkrét földrajzi helyekhez köti (1993, 2005b).

Munkácsi Bernát Vogul népköltési gyűjteményének gazdagsága nemcsak Rombandeevát bővölte el. Többen voltak, akik megpróbálták az orosz nyelvű olvasóközönség számára is elérhetővé tenni ezt a folklórkincset. Juvan Sesztalov a hanti-manszijszki Jugor Egyetemen alapított kutatócsoportot e célból. Egy kiadványt készített el a VNGY II. kötetének anyagából, melyben a manysi szöveg cirill betűs átírása, a magyar fordítás újraközlése, valamint orosz szó szerinti és műfordítás szerepel (Šestakov 2010). Diana Gerasimova a VNGY reprintjét közölte orosz fordítással (2013). A legkövetkezetesebb és legtöbbre jutó vállalkozás azonban Rombandeevái volt, aki előbb a hősénekeket közölte (2010), majd a medveénekeket a kommentárokkal együtt, helyenként kiegészítve őket (2012). Különös figyelmet fordított az adatközlők személyének azonosítására, amennyire az Munkácsi jegyzeteiből kideríthető volt. A teremtésmondákat már korábbi kiadványában (2005a) közölte. A sorsénekeket bemutató kötet viszont már nem az ő, hanem unokahúga, egyben tanítványa és munkatársa neve alatt jelent meg (Slinkina 2015). Ő ugyanis addigra már egy másik nagy falattal, Artturi Kannisto Wolgische Volksdichtung (WVd) sorozatával foglalkozott. Annál is inkább, mert a Rombandeev családban sokat emlegettek egy Artturi nevű idegent, aki megéne-

keltette a nagyszülők nemzedékét. Rombandeevának arra volt ideje, hogy az első kötetből kiadjon 31 északi nyelvjárású szöveget (a Szoszva, a Szigva és a Felső-Lozva partján gyűjtöttek közül) a tőle megszokott apparátussal (2016). A IV. és V. kötet anyaga, (medveénekek és medveünnepi színjátékok) ugyanebben az évben látott napvilágot egy másik vállalkozás keretében, de csak orosz nyelven, azaz a német fordítást ültette át oroszra N. V. Lukina (Kannisto 2016 és Kannisto – Liimola 2016).

Evdokija Ivanovna apró termete ellenére valódi nagyasszony volt. Egyszemélyes intézmény, akit látva azt gondolhatta az ember, hogy amíg ő van, nincs veszélyben a manysi nyelv és kultúra. Többen őrzünk emlékeket vendégszeretetről, önzetlen segítőkészségéről, de vitakészségéről is. Nem kímélte magát és vitapartnereit sem, amikor tudatlanságot, felületességet tapasztalt egy-egy, a néppel kapcsolatos témában. Hiányozni fog.

Irodalom¹

- Gerasimova, D. V. [Герасимова, Д. В.] (2013), Мансийский (вогульский) фольклор. Юграфика, Ханты-Мансийск.
- Kannisto, A. [Каннисто, А.] (2016), Мансийские песни о медведе в записи Артура Каннисто. Перевод с немецкого языка Н. В. Лукиной. Издательство Томского университета, Томск – Ханты-Мансийск. (WVd. IV.)
- Kannisto, A. – Liimola M. [Каннисто, А. – Лиимола М.] (2016), Драматические представления на медвежьем празднике манси. Перевод с немецкого языка Н. В. Лукиной. Печатный мир, Ханты-Мансийск. (WVd. V.)
- Purtova, T. V. [Пуртова, Т. В.] (2013), Ромбандеева Евдокия Ивановна. Библиографический указатель научных трудов и литературы о жизни и деятельности. Печатный мир, Ханты-Мансийск. (<http://ouipir.ru>)
- Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (1954), Русско–мансийский словарь для мансийской школы: ок. 10 800 слов. Учпедгиз, Ленинград.
- Rombandeeva, E. I. (1963), Einige Sitten und Brauche der Mansen (Wogulen) bei der Geburt der Kinder. In: Diószegi Vilmos (Hrsg.), Glaubenswelt und Folklore der sibirischen Völker. Akadémiai Kiadó, Budapest. 85–92.
- Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (1964), Каузативные глаголы в современном мансийском языке: диссертация на соискание кандидата филологических наук. АН СССР, Институт языкознания, Ленинград.
- Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (1973), Мансийский (вогульский) язык. Наука, Москва.

¹ E. I. Rombandeeva szinte teljes bibliográfiája megtalálható a 85. születésnapjára kiadott ünnepi füzetben (Purtova 2013).

- Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (1979), Синтаксис мансийского (вогульского) языка. Наука, Москва.
- Rombandeeva, E. I. (1984), *Wogulische Syntax*. *Ars Ob-Ugrica* 4. *Congregatio Ob-Ugrica*, München.
- Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (1993), История народа манси (вогулов) и его духовная культура: по данным фольклора и обрядов. Северный дом, Сургут.
- Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (1995), Сыгвинский диалект мансийского (вогульского) языка. *Einheitliche Beschreibung der Dialekte uralischen Sprachen* 4. *Mitteilungen der Societas Uralo-Altaica* Heft 14. Hamburg.
- Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (1998), Структура современного мансийского (вогульского) языка: диссертация на соискание доктора филологических наук. Марийский государственный университет, Йошкар-Ола.
- Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (2005a), Мифы, сказки, предания манси (вогулов) в записях 1889, 1952, 1958–60, 1968, 1978, 1992, 2002 годов. Памятники фольклора народов Сибири и Дальнего Востока 26. Наука, Москва – Новосибирск.
- Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (2005b), Отражение истории народа манси (вогулов) в его фольклоре. Вестник угроведения I: 73–79.
- Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (2005c), Русско–мансийский словарь, ок. 11 000 слов. Миралл, Санкт-Петербург.
- Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (2010), Героический эпос манси (вогулов) – песни святых покровителей. Принт-Класс, Ханты-Мансийск. (VNGY II)
- Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (2012), Медвежьи эпические песни манси (вогулов). Принт-Класс, Ханты-Мансийск. (VNGy III)
- Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (2016), Мансийская (вогульская) народная поэзия. Тексты мифологического содержания, молитвы. Печатный мир, Ханты-Мансийск. (WVd. I)
- Rombangyejeva, E. I. (1975), *Az asszonyi élet*. In: *Gulya János (szerk.): A vízimadarak népe*. Budapest, Európa. 299–310.
- Rombangyejeva, Je. I. (1984), *Adatok az ősök szellemeinek kultuszához a voguloknál (szigvai vogul anyag alapján)*. *NyK* 86: 101–112.
- Rombandeeva, E. I. – Kuzakova, E. A. [Ромбандеева, Е. И.–Кузакова, Е. А.] (1982), Мансийско–русский и русско–мансийский словарь, ок. 4000 слов. Просвещение, Ленинград.
- Rombandeeva, E. I. – Vahruševa, M. P. [Ромбандеева, Е. И. –Вахрушева, М. П.] (1984), Мансийский язык : учеб. пособие для пед. училищ. Просвещение, Ленинград.
- Rombandeeva, E. I. – Porova, S. A. [Ромбандеева, Е. И. – Попова, С. А.] (1993), Русско–мансийский разговорник. Просвещение, Санкт-Петербург.
- Šestálov, Juvan [Шесталов, Ю.] (2010), Именитые богатыри Обского края. Югорский государственный университет, Ханты-Мансийск. (VNGY II)

Slinkina, T. D. [Слинкина, Т. Д.] (2015), Мәнси мӕхум пӕс йис ӕрхыт. Старинные песни народа манси. В записи Берната Мункачи, 1888–1889 гг. Югорский формат, Ханты-Мансийск. (VNGy IV)

CSEPREGI MÁRTA

Dömötör Adrienne és Haader Lea (szerk.), „Halandó, ezeket megmondjad!”: Magyar nyelvű imádságok a XV–XVI. századból
Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2012. 208 o.

Nem túlzás azt állítani, hogy a Dömötör Adrienne és Haader Lea gondozásában megjelent imakötettel hiánypótló munkát tart a kezében az olvasó. A kötet 12 tematikus csoportba rendezve közli számos XV–XVI. századból származó ima szövegét, mai helyesírással, ugyanakkor az eredeti szövegek minél több ma már archaikusnak számító sajátosságát megőrizve. A kötet azon ritka esetek egyike, amikor mind a szakmabeli, mind pedig a laikus olvasó számára értékes gyűjteményt kapunk, amely felépítését tekintve a régi imakönyvek elrendezését követi. A szövegek természetesen sokfélék, azonban a tematikai szűkítés (imák, illetve valamely szigorú műfajjelölőnél kicsit tágabb értelemben vett imádságok) illetve az azonos korszak révén mégis olyan szövegekről van szó, amelyek értelmes módon egymás mellé rendezhetők. Mindent egybevetve az 1416 és 1541 közötti időszak szövegeiről van szó, azonban ha azt is figyelembe vesszük, hogy a XV. század elejéről származó kódexek (az úgynevezett „Huszita Biblia” három darabjából jelen esetben kettő, a Müncheni kódex és az Apor-kódex) a XV. század második feléből származó másolatokban maradtak fenn, akkor valamivel kevesebb, mint egy évszázad szövegtermékeivel van dolgunk.

A szélesebb szakma és a művelt olvasóközönség számára a szövegek hozzáférhetősége részben a válogatás és elrendezés milyenségében, részben pedig az eredetihez képest egyszerűsített helyesírásban keresendő. Mindkét vonatkozásban megemlítené ugyanakkor, hogy a szerkesztők eljárása nem nélkülözi a filológiai pontosságot. Az átírás ugyanis meglehetősen következetes – a korabeli hangállapot visszaadása vonatkozásában, mint a szerkesztők a bevezetőben maguk is megemlítik (pp. 6–7), teljes bizonyosságot nem lehetséges elérni, ugyanakkor kellő odafigyeléssel meglehetősen jó közelítést lehet adni, ami meglátásom szerint jelen esetben sikeresnek mondható. Az egyes szövegek lelőhelye minden esetben az adott szöveg alatt pontosan (kódex neve, lapszám) meg van adva, vagyis mindegyik szöveg eredeti kontextusában és eredeti helyesírással is visszakereshető.

A szerkesztők a bevezetőben (pp. 5–6) kitérnek arra is, hogy a kötetben szereplő imák a korabeli imakincs bevett darabjai, vagyis Európa egészében számos vál-

tozatban és fordításban léteztek, illetve nemcsak kézi másolás, hanem előszó útján is terjedtek. Ez részben természetesen, ahogy a szerkesztők is megjegyzik (p. 6), sok esetben egyértelműen szövegromláshoz vezetett, másrészt azonban azt is fontos látni, hogy a korabeli kódexek és imakönyvek készítői nem feltétlenül törekedtek az autenticitásra, és a fordítás illetve a másolás során a szövegek bizonyos fokú szabadon kezelése, különösen ami a helyesírás átalakítását illeti, teljes mértékben bevettnek számított. A korabeli kódexek és imakötetek (a kor egyházi irodalmának más szövegeihez hasonlóan) kompilációs munkák: a bennük szereplő szövegek (néhány kivételtől eltekintve) nem eredetiek, hanem másolatok, illetve fordítások, az eredetiség pedig a fentebb említett relatíve szabad szövegkezelésen túlmenően pedig elsősorban a szövegek kiválasztásában és elrendezésében keresendő. A magyar nyelvű kódexek zöme meghatározott funkcióval (pl. imádságoskönyv) meghatározott közönségnek (jórészt latinul nem tudó apácáknak, p. 6) készült, és a válogatás nyilvánvalóan ezt figyelembe véve történt meg.

Érdekes ebből a szempontból, hogy a jelen kötet maga is kompilációs mű, hiszen korábbi szövegeket válogat össze meghatározott (bár kétségtől igen tárgy) közönségnek alapvetően azzal a céllal, hogy ezeket a korábbi szövegeket hozzáférhetővé tegye. A funkció tehát mindenképpen változott annyiban, hogy itt nem az imádságok elsődleges funkciója kerül előtérbe (hiszen arra számos modern imádságos kötet áll rendelkezésre), hanem egy olyan metakulturális gesztusról van szó, amelynek révén az olvasó átélhető formában kaphat betekintést a régiség egyik fontos irodalmi terméktípusába. Ez pedig nem utolsósorban annak köszönhető, hogy a kötet felépítésében és szerkezetében imitálja és ezzel plasztikussá teszi a korábbi hagyományt.

Mint korábban is említettem, a hagyomány élővé tételének fontos záradéka a helyesírás legalább részleges normalizálása, amely tehát jelen esetben a mai helyesírás szabályainak megfelelően, de az egykori hangállapot minél teljesebb megőrzésével (részben rekonstruálásával) együtt. Ennek következményeképpen a közölt szövegekben számos, a mai standard normától eltérő hangalakú szót találunk, így *bínét* 'bűnét' (p. 31), *gyenyerkedő* 'gyönyörködő' (p. 69), *édös* 'édes' (p. 123). Azonban a pusztán hangalakú eltéréseken túlmenően morfofonológiai sajátosságokat is felfedezhetünk, így különösen gyakori az *-ít* képző *-ejt/-ojt* alakváltozata, pl. *megújojtod* 'megújítod' vagy *tanejtád* 'tanítád' (p. 45). A variációval kapcsolatban a szerkesztők a bevezetőben kitérnek arra, hogy a kései ómagyar korban a magyar nyelv még csak nyelvjárásokban élt, vagyis nem beszélhetünk standard változatról, valamint egy-egy szövegben is keveredhetnek a különböző nyelvjárások (p. 6). A pontosság kedvéért talán nem ártott volna ugyanakkor világosabban kiemelni, hogy számos alak a ma élő nyelvjárásokban is létezik, vagyis előfordulásuk nem vagy nem feltétlenül azért mutatja a szöveg régiségét, mert az alakok régiek, hanem azért, mert olyan korból származnak, amikor nem alakult ki nyelvjárások feletti standard. A nyelvjárások keveredésé-

nek kérdése kapcsán pedig azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az egyes hangváltozások az ómagyar kor során a változás gócpontjától távolabb eső nyelvjárások esetében lexikai különbségeket is mutathatnak. Az átírás kérdéseivel kapcsolatban megemlítendő még, hogy sajnálatos módon a bevezető említést sem tesz a központosítás kérdéséről: az ómagyar korban az írásjelhasználat ugyanis igen nagy mértékben eltért a maiétól (de a kis- és nagybetűk használata is különbözik), és a közölt szövegek ebben a tekintetben egységesen a mai helyesírási szabályokat követik. Ugyancsak ide tartozik a sortörések használata, amely számos esetben szintén nem a kódexlapok elrendezését követi. Az eljárás természetesen indokolt, hiszen a mai olvasó számára a szövegek így hozzáférhetőek, ugyanakkor a kérdés érintése a filológiai pontosság jegyében szükséges lett volna, különösen hogy a helyesírás hangtani összefüggéseiről a szerkesztők bővebben is írtak.

Az eredeti és a mai írásmód közti átmeneteket szemlélteti a következő példasor (Peer-kódex 282; XVI. század első negyede):

(1) a.	<i>wl mendenhato at'a ystennek jogja felol</i>	(eredeti)
b.	<i>wl mendenhato at'a ystennek yogya felol</i>	(paleográfiai egyszerűsítés)
c.	<i>ül mendenható Atyaistennek jogja felől</i>	(itt alkalmazott, p. 12)
d.	<i>ül mindenható Atyaistennek jobbjá felől</i>	(normalizált)

Az (1c) mutatja a jelen esetben alkalmazott írásmódot, amely értelemszerűen eltér az eredetitől, (1a), ugyanakkor több a pusztán paleográfiai egyszerűsítésnél is, (1b). Az (1a) és az (1b) különbsége jelen esetben az *y* és az *y* használatában áll, mindkét betű jelölhetett ugyanis /i/ vagy /j/ hangot is, és mivel a két karakter ebben az értelemben felcserélhető, a ma már nem használatos *y* egyszerűsíthető *y*-ra. Mivel ez minden esetben igaz, a paleográfiai egyszerűsítés géppel is végezhető, hiszen a karakter kicserélése nem igényel további mérlegelést. Ugyanez nem mondható el például a *w* esetében, amely a mai *u*, *ú*, *ü* vagy *ű* megfelelője is lehet, itt tehát minden esetben egyedi elbírálást kell alkalmazni. Ezt mutatja az (1c), ahol is tehát a szerkesztők döntésén múlik, hogy rövid vagy hosszú magánhangzót rekonstruálnak. További eltérés, hogy az eredetileg különírt alakok egybeíródnak, illetve a ma nyilvánvalóan nagy kezdőbetűvel írandó szavak sem kezdődhetnek kisbetűvel (ezt mutatja az *Atyaistennek* alak).

Mindezekon túlmenően azonban teljes normalizálásról nem beszélhetünk, ott ugyanis a standard nyelvhasználat morfofonológiai sajátosságainak megfelelően egységesülnek a különböző variánsok. A jelen kötet szempontjából azonban mindenképpen az (1c) típusú szövegközlés az optimális, hiszen a ma nem használt karakterek kiiktatásával könnyen olvashatóvá teszi a szövegeket, azonban nem veszi el azoknak az adott korra és nyelvjárássra utaló jellegzetességeit sem.

Az első tematikus egységben úgynevezett általános imák szerepelnek (Miatyánk, Hiszekegy), amelyek széles körben ismertek, és éppen ezért a ma ismert variánsokkal való összehasonlítás alapján a kései ómagyar kor nyelvhasználatá-

nak bizonyos sajátosságait igen könnyű észrevenni. Az itt közölt 4 szöveg közül 3 a Peer-kódexből (XVI. század első egyede) származik, vagyis a mai olvasó egy olyan szövegcsoporthoz kap, amely az egykori olvasó számára is részben összetartozott: a jelen kötetben közölt Miatyánk (p. 11) és Hiszekegy (Apostoli hitvallás, pp. 12–13) a Peer-kódexben is közvetlenül követte egymást. A Credonak összesen 3 variánsa szerepel ebben a részben (Apostoli hitvallás, Nicea-konstantinápolyi hitvallás, illetve Athanasius-féle hitvallás), ebből az első kettő a Peer-kódexből származik. Ez a két szöveg nyilvánvalóan az eredeti szövegek különbségeiből adódóan is mutat eltéréseket, azonban a nagyfokú hasonlóság miatt bizonyos helyeken nyilvánvalóan nyelvi variánsokról van szó (pp. 12–14):

(2) a. *Hiszek [...] Jézus Krisztusba, ő fiába, mi egy Uronkba.*

b. *Hiszek [...] egy Urunkban, Jézus Krisztusban, Istennek egyetlen fiában.*

A *-ba/-be* és a *-ban/-ben* közötti ingadozás egy adott ima szövegén belül is feltűnhet a mai olvasó számára, azonban a párhuzamos szöveghelyek eltérő raghasználata egyértelműen mutatja, hogy a variáció nem szintaktikailag és/vagy lexikailag kondicionálható. Ehelyett arról van szó, hogy a korban még nem alakult ki olyan írott standard nyelvváltozat, amelyben a *-ba/-be* fonológiai forma csak az illativus, a *-ban/-ben* pedig csak az inessivus esetet jelölheti.

A második tematikus egységben a napszakok imái kaptak helyet; itt reggel illetve este mondandó imákra kell gondolni. Különösen szép példa a két „Hálát adok neked, Uram...” kezdetű ima (pp. 24–25), amelyek a Lázár-kódexben (XVI. század első negyede) eredetileg is egymás utáni kódexlapokon szerepelnek, és olyan egymást kiegészítő, egymásra felelő szövegpárt alkotnak, amelynek mentén a hívó ember (idealizált) napja kirajzolható.

A harmadik rész különböző dicsőítő imákat tartalmaz, amelyek az általános imákhoz hasonlóan jórészt széles körben ismertek. A Lukács evangéliumából származó Magnificat két változatban is szerepel (pp. 37–38): az első a Münchener kódexből (1416 után/1466), a második a Czech-kódexből (1513). A két szöveg érdekessége, hogy bár az eredeti keletkezési dátumok között mintegy száz év differencia van, számos ponton éppen a korábbi változat az, amelyik a mai standard nyelvhasználathoz közelebb áll. Tekintsük a következő párokat:

(3) a. *Én lelkem felmagasztatja Urat* (Münchener kódex)

b. *Nagyejtja én lelköm Urat* (Czech-kódex)

c. *Mert tekéntette ő szolgáló lányának alázatosságát* (Münchener kódex)

d. *Mert tekénté ő szolgáló leányának alázatosságát* (Czech-kódex)

A (3a) és (3b) példa esetében lexikális különbségről van szó, amely természetesen részben visszavezethető fordítói megoldásra is, vagyis nem feltétlenül egyes dialektusok közötti szisztematikus lexikai eltérést kell feltételezni. Azonban ettől függetlenül is igaz, hogy a Czech-kódex fordítója számára a *nagyít* 'felmagasz-

tal' értelemben lehetséges forma volt, míg a későbbiekben kiveszett az irodalmi nyelvből, nem utolsósorban azért is, mert az egyházi irodalomban a dicsőítés bevett szavává a *felmagasztal* vált. Az ómagyar korban azonban még nem alakult ki az a törekvés, hogy az újabb fordítások a korábbiakat figyelembe veszik, és bizonyos archaikusabb megoldásokat érintetlenül hagynak, ebben az értelemben tehát a példák jól mutatják, hogy nem kifejezetten elkülönülő biblikus regiszter-ről van szó. Ugyancsak a lehetséges variációk sokféleségét mutatja az igealak különbsége: a (3c) a mai nyelvhasználatnak megfelelő, *-t*-vel képzett múlt, míg a (3d) a mára archaikussá vált elbeszélő múlt. A különbségek jól mutatják, hogy a nyelvjárások eltérései és a standardizáció hiánya miatt az időben egymást követő szövegek mai nyelvtől való eltérése nem megjósolható.

A negyedik tematikus egységet három, a Szentlélekhez való ima alkotja: az első kettő (pp. 45–46) egy ima két szövegvariánsa a Winkler-kódexből (1506) és a Keszthelyi kódexből (1522), amelyek időben meglehetősen közeliek, és ezért különbségeik elsősorban is a nyelvjárási különbségekre hívják fel a figyelmet – a Winkler-kódex a Nyulak szigetén élő apácák számára készült, míg a Keszthelyi kódex Lékán (ma: Lockenhaus, Ausztria). A harmadik szöveg (pp. 47–48) egy bensőséges hangvételi imádság, amely a költői értékeket sem nélkülözi.

Az ötödik tematikus egységben úgynevezett bánatimák kaptak helyet, amelyek hosszabb terjedelműknél fogva egyrészt a hívő és Isten közötti kapcsolat egyik személyes aspektusát részletesebben ki tudják bontakoztatni, másrészt a korabeli nyelvhasználat olyan morfoszintaktikai sajátosságai is megfigyelhetők, amelyek az egyszerűbb mondatszerkesztésű rövidebb szövegeknél csak korlátozott mértékben vannak jelen. Ilyen az összetett kötőmódú alakok használata (p. 61):

(4) *hogy heába ne fáradtál légyön énértöttem*

Akárcsak a kijelentő módú alakok (*mész vala, mentél vala*) vagy a feltételes mód (*mentél volna*) esetében elmondható, hogy az összetett múlt idejű alakoknál a szám és a személy, valamint az igeidő a lexikális igén van kódolva, a segédige (*legyen*) szerepe a mód kijelölése. A (4)-es típusú, összetett kötőmódú alakokra a szakirodalomban is meglehetősen kevés figyelem esett, és ezért is különösen fontos, hogy a szöveg olyan formában jelenik meg, amely a morfoszintaktikai értelmezést a helyesírás egyszerűsítésével lényegesen megkönnyíti.

A hatodik rész kérő imákat tartalmaz, amelyek legnagyobbrészt Jézus Krisztushoz szólnak, és tipikusan általános érvényűek, azonban van közöttük olyan is, amelyben a bűnök bocsánatára és az örök életre való törekvés konkrétabb helyzetet feltételez: ilyen a haldoklók előtt mondandó ima (p. 69), amelynek funkcióját az eredeti, ima elé írt utasításszöveg adja meg.

A hetedik tematikus egységben úrfelmutatási–áldozási imák szerepelnek, mind a XVI. század első negyedéből, vagyis a kötet egészének merítéséhez képest is egy kisebb intervallumról van szó. Az első szöveg (Uram, nem vagyok

méltó...) a Gömör-kódexből (1516) származik: érdekessége, hogy a jelen kiadás harmadik sora után egy szöveghiányt tartalmaz. Talán szerencsés lett volna a vonatkozó lábjegyzetben egyértelművé tenni, hogy milyen szöveghiányról van szó, ugyanis nem a kódex sérülésével kell számolnunk, hanem sokkal inkább azal, hogy az egykori másoló (esetleg maga a fordító) véletlenül kihagyott egy részt, amely tehát a kódexben eleve nem szerepel. A kérdés azért is érdekes, mert a szerkesztők a bevezetőben (p. 6) foglalkoznak a szövegromlás kérdéseivel, illetve annak okaival, ugyanakkor a bevezetőben erre nem hoznak példákat, a konkrét példák felmerülésekor pedig nem részletezik annak hátterét (lévén hogy a lábjegyzetek egységesen csak a szómagyarázatok megadására, illetve a szöveghiány regisztrálására korlátozódnak). A szűkebb szakma számára az egyes esetek gyakran evidensek, azonban a kiadvány célja ennél szélesebb közönség megszólítása volna.

A nyolcadik tematikus egységben az egyik legfontosabb keresztény ünnepkörhöz kapcsolódó imák, a karácsonyi imák kaptak helyet. Itt összesen két hosszabb ima szerepel, az első a Winkler-kódexből (1506) származó szöveg (Vigasságnak ez napja..., pp. 103–106), amely nemcsak terjedelmével (200 sor), hanem meglehetősen szabályos szerkezetével is. A versszakok 10 sorosak (kivéve a 18. és a 19. versszakot, amelyek 9, illetve 11 sorból állnak), és az egyes sorok néhány kivételtől eltekintve 6 vagy 7 sorosak, sok esetben pedig egy 7-6-7-6 típusú váltakozás is megfigyelhető. Természetesen a szöveg versszakokra illetve sorokra tagolása ismét a szerkesztők munkája, hiszen az eredeti kódexben a szöveg nem így szerepel, ugyanakkor figyelemreméltó, hogy a latin eredeti alapján a magyar szöveg mennyire magától értetődő módon rendezhető szabályos formába, ami egyértelműen mutatja, hogy a korabeli fordítónak igénye volt a költői jellegű fordításra.

A kilencedik rész a kötet terjedelmében második leghosszabb része, és nagyjából imákat tartalmaz, vagyis a katolikus hagyomány legfontosabb ünnepköréhez, a húsvéthoz kapcsolódó szövegeket. Az egyes szövegek általában véve hosszabb terjedelműek. Kiemelendők a Winkler-kódexből (1506) származó (Emlékezzél, keresztény..., pp. 131–132) és a Czech-kódexből (1513) származó (Üdvöz légy, ez világnak üdvössége..., pp. 133–144) szövegek, amelyek a mai olvasó számára is élvezhető költői szépséggel bírnak.

A tizedik tematikus egység alkotja a kötet leghosszabb részét: ez különböző Mária-imákat tartalmaz, az olyan közismert, rövidebb szövegektől, mint az Üdvözlégy, egészen a komplex formájú rózsafüzérig eljutva. A Mária-kultusznak természetesen nemcsak a magyar kontextusban, hanem a katolicizmusban általában is kiemelt szerepe van. Ugyanakkor speciálisan a magyar irodalmi hagyományra vonatkoztatva a kérdés azért is fontos, mert a négy legkorábbi szövegemlék közül kettő (Ómagyar Mária-siralom, Königsbergi töredék és szalagjai) is a Máriához kapcsolódik, és a jelen kötetben szereplő szövegek ennek a hagyomány-

nak a továbbélése szempontjából is érdekesek, hiszen számos szöveg hely vagy nyelvi fordulat ismerős lehet az Árpád-kor szöveg emlékeiből is.

A tizenegyedik tematikus egység angyalokhoz és szentekhez való imákat tartalmaz. Az itt szereplő hét szöveg közül az első kettő (pp. 191–192) szól angyalokhoz, a maradék öt pedig mint a Keszthelyi kódexből (1522) származó, szentekhez szóló ima (pp. 193–197), melyeknek szerkezete is azonos: egy bevezető részt a vers, majd maga a szorosabb értelemben vett imádság követ. Bár az imák ismételt az európai imakincs általános tendenciáihoz kapcsolhatók, érdekesség, hogy az utolsó két ima (pp. 196–197) két magyar szenthez, Szent Istvánhoz és Szent Imréhez szól.

A tizenkettedik rész három óvó imát foglal magában, az első kettő ugyanannak az – egyébként Szent Ágostonnak tulajdonított – imának két variánsa, a Gömör-kódexből (1516) illetve a Czech-kódexből (1513), amelyek időben meglehetősen közel vannak egymáshoz. A konkrét nyelvi megformálást illetően is inkább apróbb különbségeket mutatnak, így például jól megfigyelhető, hogy a Czech-kódex szövegében (maga a szöveg Nagyvázsonyból származik) az ő-zés jóval erősebb, mint akár a Gömör-kódexben, akár a mai standard nyelvhasználatban.

A tematikus egységek egymáshoz képesti elrendezésén túlmenően kiemelendő, hogy a kötet kifejezetten szép kiállítású, beleértve a borítóterven és az egyes egységek elején szereplő címlapokat és a tördelést is. Több helyen is találkozunk azzal a jelenséggel, hogy egy szövegnek egymás után több fordítása, variánsa szerepel, és ezek szerencsés esetben ténylegesen egymás mellett jelennek meg (pl. Szent Brigitta negyedik imája, pp. 126–127, *O gloriosa virginum*, pp. 154–155, de akár az egymásra felelő reggeli és esti imádság is, pp. 24–25). Ez a variációk összeolvasását, ami a kötet egyik fő erénye, nagy mértékben megkönnyíti, illetve az olvasó figyelmét felhívja arra, hogy variánsokról van szó. Ezt a lehetőséget nyilvánvalóan korlátozza az, hogy egyes imák hosszabbak egy oldalnál, így ez az optimális elrendezés nem mindig lehetséges, van azonban olyan is, amikor kivitelezhető lett volna, ennek ellenére – érthetetlen módon – mégsem történt meg (ilyen a két *Magnificat*, pp. 37–38).

Igen dicséretes módon a kötet nagyon pontos jegyzéket ad (p. 8) az illusztrációkról. Ennek fényében viszont különösen fájó hiány a közölt szövegek alapjául vett szövegkiadások listájáé, ugyanis bár az egyes szövegek alatt a *locus* pontosan meg van adva, és így a kódexekben jártas olvasó számára az eredeti szöveg hely visszakereshető, a filológiai pontosság és a korrekt tudományos gyakorlat értelmében az elsődleges források megadása nélkülözhetetlen. Ez még olyan nyelvtudományi munkák esetében is fennáll, ahol a forrásokból csak néhány mondatnyi példa szerepel valamely jelenség illusztrációjaként, teljes szövegrészek feldolgozásánál fokozottan igaz. Ez részben természetesen a szerkesztők és a lektor felelőssége, ugyanakkor a kiadó részéről is meglehetősen felületességre u-

tal. Egyértelműen kiadói hanyagságra megy vissza viszont az, hogy a kiadás év-száma egy az egyben lemaradt a kiadványról.

Mindezen kritikai észrevételeket figyelembe véve is elmondható ugyanakkor, hogy összességében véve egyértelműen olyan munkát kapunk kézhez, amely a maga műfajában mind szakmai színvonalát, mind élvezhetőségét tekintve egyedülálló, és egyúttal azt a talán nem túl hiú reményt is felébreszti, hogy ezen a kiváló példán nekibátorodva a régi magyar irodalom nehezebben megközelíthető, a szélesebb olvasóközönség számára pedig éppen ezért eddig rejtve maradt érdekes termékei is hasonló formában napvilágra kerülnek majd.

BACSKAI-ATKARI, JULIA

Katona Hajnal Tünde: Nyelvi attitűd és jogismeret erdélyi magyar közösségekben. Szociolingvisztikai vizsgálat

A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai 10.

Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége Kiadó, Sepsiszentgyörgy. 2016. 376. o.

Katona Hajnal Tünde doktori értekezésének kiadásra átdolgozott változata Nyelvi attitűd és jogismeret erdélyi magyar közösségekben címmel 2016-ban jelent meg az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége Kiadó gondozásában. A monográfia egy szociolingvisztikai vizsgálat eredményeire alapozva arra keresi a választ, hogy milyen attitűdök fűződnek az anyanyelvhasználathoz illetve a kodifikált nyelvi jogokhoz, valamint mely tényezők befolyásolják az adatközlők viszonyulásmódját.

Az Előszót, valamint a Köszönetnyilvánítást követően a Bevezetés című fejezetben a nyelvhasználati szintér, nyelvi attitűd, nyelvi jogok kérdésköreiről olvashatunk. Szintén a bevezető fejezetben kerül bemutatásra a romániai magyar közösség nyelvi jogi helyzete a Regionális és kisebbségi nyelvek európai kartájának ratifikálást megelőző (1945–2007), valamint a ratifikálást követő (2007–2012) időszakban.

A következő fejezetben ismerteti a szerző a kutatás során megfogalmazott hipotéziseit, a kutatás körülményeit (minta, módszerek, eszközök, helyszínek, adatközlők), a felmerülő problémákat. A vizsgálat fő eszköze egy kérdőív volt, melynek lekérdezése 2012 februárja és 2013 áprilisa között történt három régió kilenc településén. Egy-egy régió a tömbben (Hargita megye) és a szórványban élő (Hunyad megye) magyarságot képviselte, egy régióban pedig a magyarság a lakosságnak megközelítőleg felét képezi (Maros megye). A kérdőív 42 kérdésből állt, nyitott és zárt kérdéseket egyaránt tartalmazott. A kérdőíves vizsgálat mellett az adatgyűjtés másik módszere a résztvevő megfigyelés volt.

A kérdőíves felmérés mintája nem reprezentatív. A vizsgálatban összesen 180 adatközlő vett részt (régióként 60, 30 városi és 30 falusi környezetben élő személy), mely két korcsoportba sorolható: 20–35 éves, valamint 45–60 éves. A szer-

zók a két korcsoportot azzal magyarázza, hogy a vizsgálat során fény derülhet a generációk közötti mentalitásbeli különbségekre, ugyanakkor nem tér ki arra, hogy a 36–44 közötti korosztály miért nem került be a mintába. Az adatközlők kiválasztásának szempontjaiként szolgált még a nem illetve a végzettség szerinti eloszlás is.

A harmadik fejezet Az adatközlők nyelvi környezete címet viseli. A fejezetben a kérdőív azon kérdéseire érkezett válaszokból nyert adatok elemzése olvasható, melyek a különböző élethelyzetekben leggyakrabban használt nyelvre, nyelvi tájékozódásra vonatkoznak, valamint az olyan nyelvhasználati szituációkra terjednek ki, ahol legalább egy román anyanyelvű személy is jelen van. A kapott eredményeket a szerző a különböző nyelvhasználati színterek (család, munkahely, oktatás, vallás, hivatal stb.) mentén mutatja be. A vizsgálat által nyert adatok alapján a nyelvi tájékozódás vonatkozásában megállapítható, hogy a tömbmagyarságban élők a kérdőív által érintett legtöbb helyszínen láthatnak magyar nyelvű szöveget, a románok arányának növekedésével viszont csökken azoknak a tereknek a száma, ahol magyar nyelvű feliratok láthatók, Maros megye átmenetet képez a tömb és a szórvány között. A kérdőívre érkezett válaszok hasonló eredményt mutatnak a különböző nyelvhasználati színterek vonatkozásában is: minél kisebb a magyarság aránya a régióban, annál kevesebb helyzetben van alkalma anyanyelvét használni, Maros megye szintén átmenetet képez. A magánszférához tartozó nyelvhasználati szituációknál (család, barát, vallás stb.) azonban nincs nagy eltérés a régiók között. Különbözik az adatközlők kétnyelvűsége is: a Hargita és a Maros megyei adatközlők esetében az anyanyelv dominanciája a jellemző, Hunyad megyében a román nyelv irányába történő dominanciaváltás folyamata mutatkozik.

A negyedik fejezet az adatközlők nyelvi attitűdjét befolyásoló korábbi tapasztalataira tér ki, valamint vizsgálja, hogy anyanyelvhasználatuk tekintetében hogyan viselkednek románok jelenlétében. A 180 adatközlőből 120 egyszer sem került olyan helyzetbe, amely bármilyen irányba változtatná a magyar nyelvvel kapcsolatos nyelvi attitűdjüket. Azok az adatközlők, akik már magyarságuk, anyanyelvük miatt kerültek konfliktusos helyzetbe, nyelvi attitűdjeiket elsősorban az a nyelvi környezet határozza meg, amelyben szocializálódtak. Katona Hajnal Tünde megállapítja, hogy a román anyanyelvűek jelenlétében történő nyelvválasztás terén régióként különbség van az adatközlők nyelvi attitűdje között, azonban egyetlen térség sem homogén abban a tekintetben, hogy az ott élők hogyan viszonyulnak anyanyelvük használatához. A magyar nyelv legszélesebb használati tere Hargita megyében van, ahol az adatközlők számára természetes, hogy a legtöbb kommunikációs helyzetben használhatják anyanyelvüket.

A szórványban élők számára a magyar nyelv a család, az intimitás nyelve, ebből a környezetből kikerülve anyanyelvük használatára elég kevés tér marad. Ez legfőképp abból a helyzetből adódik, hogy a magánszférából kilépve legtöbbször román anyanyelvűekkel kerülnek kapcsolatba. A román nyelv használata egyfajta védettséget is jelent a számukra a lehetséges hátrányos megkülönböztetésekkel

szemben. A román nyelv gyakori használata miatt magyar beszédükben előfordulnak interferenciajelenségek, kódváltások. Emiatt, főleg a külső negatív vélemények hatására, csökken számukra az anyanyelv presztízse, a magyar nyelvet kevésbé értékesnek, a nyilvánosság előtt kevésbé felvállalhatónak tartják.

A Maros megyei válaszok átmenetet képeznek a tömbben és a szórványban felfedezhető nyelvi attitűdök között abban az értelemben, hogy mindkét típussal találkozhatunk. Általánosságban véve azonban sokkal közelebb áll a tömbmagyarságban tapasztaltakhoz. Ezt a szerző azzal magyarázza, hogy a szórványban élőkhez képest a Maros megyei adatközlőknek jóval több kommunikációs helyzetben van lehetőségük a magyar nyelv használatához.

A szerző az ötödik fejezetben azt vizsgálja, hogy az adatközlők tisztában vannak-e az általános, illetve a polgármesteri hivatalban, a postán és a rendőrségen érvényesíthető nyelvi jogaikkal. A kérdőív vonatkozó kérdéseire kapott válaszokból Katona Hajnal Tünde azt a következtetést vonta le, hogy jogismeret tekintetében az adatközlőknél elég nagy a bizonytalanság. A valósággal megegyező válaszok aránya elég magas, ugyanakkor sok válasz így kezdődött: „szerintem igen”, „szerintem nem”, „azt hiszem” stb., valamint a válaszból kiderült, hogy saját vagy mások által megélt tapasztalat által jutott arra a következtetésre. A jogismeret hiányát a szerző azzal magyarázza, hogy az adatközlők az anyanyelvhasználati jogokat inkább politikai kérdéskörnek tekintik, valamint úgy tudják, hogy az ezzel kapcsolatos jogszabályok folyamatosan változnak, másrészt nem jelentek garanciát az anyanyelv használatára.

A következő fejezet címe: Az anyanyelvhasználat fontossága, illetve a nyelvi jogok iránti igény. Az adatközlők válaszaiból a szerző arra a következtetésre jut, hogy az anyanyelvhasználat fontosságának megítélését, igényét leginkább az egyén nyelvi környezete határozza meg. Az, hogy az egyén mennyire ragaszkodik anyanyelvhasználati jogához a különböző nyelvhasználati színtereken, többnyire a tanult vagy kialakult szokásoktól, pozitív vagy negatív tapasztalatoktól, hiedelmektől, a román nyelvtudás szintjétől, illetve más nyelvi attitűdtől függ. Szűk családi körben, illetve a vallásos életben régióként nincs különbség az anyanyelvhasználat iránti igény tekintetében, azonban nagyobb családi körben, baráti összejöveteleken, magyarul társalogni ott bizonyul fontosabbnak, ahol a magyarok aránya jelentős.

A hetedik fejezet a tannyelvválasztást, illetve a hivatalos ügyek intézése során történő nyelvválasztást mutatja be. A tannyelvválasztást az anyanyelvi oktatási igény határozza meg, a nyelvi jogi ismerete nincs hatással az adatközlők döntésére. A hivatali ügyintézés során történő nyelvválasztást meghatározza az intézmény alkalmazottainak etnikai összetétele, a bevett gyakorlat, valamint az anyanyelvhasználati joggal kapcsolatban kialakult elképzelés. Döntéshozatalkor mindkét esetben fontos szerepet kap az, hogy az egyén önmagáról pozitív képet alakítson ki másokban. Oktatási intézmény választásakor ez a magyar közösség

elvárásaihoz történő igazodást jelenti, hivatalos szférában a nyelvválasztás a magyar lakosság arányától függ. Mindkét esetben meghatározó a nyelvi attitűd is: akik szemében a magyar nyelvnek magas a presztízse, lehetőségeikhez mérten gyakrabban élnek nyelvi jogaikkal, mint azok, akik anyanyelvüket bizonyos szempontból funkcióvesztettnek, akadálynak tekintik.

A nyolcadik fejezet A nyelvi jogokhoz való viszonyulás címet kapta. A szerző úgy véli, az egyén minél pozitívabban viszonyul saját anyanyelvéhez, annál inkább igényli használatának lehetőségét minél több nyelvhasználati szintéren. Olvashatunk arról, hogy a három régió adatközlői hogyan viszonyulnak nyelvi jogaikhoz például a magánszférában, hivatali ügyintézéskor, az oktatásban, a médiában, a szolgáltatói szférában. A fejezetből azt is megtudhatjuk, hogy az adatközlők mennyire tartják fontosnak, hasznosnak a nyelvi jogokért folytatott küzdelmet, valamint ők maguk részt vennének-e a nyelvi jogok bővítése érdekében szervezett mozgalomban. A vizsgálat eredményeiből megállapítható, hogy nyelvi jogaikkal a gyakorlatban leginkább a Hargita megyei adatközlők élnek: legtöbbször nemcsak fontosnak tartják a magyar nyelv használatát, hanem a legtöbb helyzetben használják is anyanyelvüket. A nyelvi jogok igénylése iránti érzékenység viszont a Maros megyeiek körében a legmagasabb.

Az utolsó fejezetben a monográfia alapját képező kutatás összegzése olvasható, a szerző sorra veszi, ellenőrzi azokat a hipotéziseket, melyet kutatása megtervezése során megfogalmazott. Az első hipotézis szerint minél pozitívabb az egyén nyelvi attitűdje, annál pozitívabban viszonyul anyanyelvhasználati jogaihoz, s minél pozitívabban viszonyul az az egyén anyanyelvhasználati jogaihoz, annál pozitívabban értékeli anyanyelvét. A szerző megállapítja hogy minél pozitívabb valakinek a nyelvi attitűdje, annál valószínűbb, hogy ilyen helyzetben a magyar nyelv használata mellett dönt, ugyanakkor minél kevésbé tartja funkcionálisnak vagy elfogadottnak az adott helyzetben vagy környezetben, annál inkább hajlik a román nyelv használatára, akár annak ellenére is, hogy tudatában van törvény adta lehetőségeinek.

A második hipotézis szerint a romániai magyarok nyelvi attitűdjei, nyelvi jogokhoz való viszonyulásmódjai is különböznek annak függvényében, hogy tömbben vagy szórványvidéken élnek, ugyanakkor azok nyelvi attitűdjei, akik olyan településen, régióban élnek, ahol a magyarság a lakosságnak megközelítőleg felét teszik ki, e tekintetben átmenetet képeznek a tömbmagyarságban és a szórványvidéken élők között. Maros megye nem képez minden tekintetben átmenetet a tömb és a szórványvidék között. A magyar nyelvet Hargita megyében használják legtöbbször, az anyanyelvhasználat fontossága és lehetősége iránti érzékenység Maros megyében a legmagasabb, Hunyad megyében a legalacsonyabb.

A harmadik hipotézis szerint az egyén nyelvi jogokhoz való viszonyulása a nyelvi környezet mellett korrelációban van nemével, korával, végzettségével, illetve a település típusával, amelyen él. Ez a munkahipotézis csak részben igazo-

lódott. Egyetlen kommunikációs helyzet, illetve nyelvi jog esetében sincs szignifikáns attitűdbeli különbség nők és férfiak között, és a végzettség sem befolyásolja a nyelvi jogokhoz való viszonyulást. Nincs jelentősebb eltérés a városi és a falusi adatközlők attitűdjei között sem, a vizsgált korcsoportok között csak néhány nyelvi jog esetében fedezhető fel attitűdbeli eltérés.

Katona Hajnal Tünde olvasmányosan fogalmaz, eredményeit, következtetéseit nagyszámú példaanyaggal, táblázattal, ábrával támasztja alá. Talán az olvasónak még szemléletesebb lett volna, ha a nyelvi tájképpel kapcsolatos eredmények bemutatásánál a szerző a megfigyelés során szerzett tapasztalatait fotókkal is illusztrálja, ugyanakkor ez semmit nem von le a kötet érdemeiből.

TÓTH ENIKŐ